

РЕЛІГІЙНА РОЛЬ ЄГИПЕТСЬКОЇ ЦАРИЦІ ЯК ГОЛОВНОЇ ЖРИЦІ. КУЛЬТ ХАТХОР

Аналізуються особливості служіння єгипетських цариць у храмах. Релігія у Стародавньому Єгипті була унікальним явищем, що істотно відрізнялося від сучасного розуміння ролі релігії та церкви в житті суспільства. Храми служили домом для бога, де цар та жрецьтво забезпечували збереження Маат на землі. Цариці ставали земним втіленням богині материнства Мут. Із цим часто пов'язують міф про божественне народження правителя. Унікальним також є ступінь залученості в процес служіння богам цариць. Фактично, основи усіх свобод та прав єгипетських жінок закладені саме в міфології, де Ісіда сприймається на рівні зі своїм чоловіком Осірісом та є його підтримкою. Проте беззаперечним є і той факт, що служіння жінкою певному релігійному культу було ледь не єдиною можливістю реалізуватися у єгипетському суспільстві. Зокрема, одним із найбільш впливових є культ богині Хатхор. Саме він став символом та один із канонів царської влади. Хатхор присвячена найбільша кількість храмів, ніж будь-якій іншій богині у Стародавньому Єгипті. На відміну від інших культів, у культі Хатхор жрецьтво зазвичай представляли саме жінки. Основні функції та обов'язки жриць полягали у проведенні щоденних храмових ритуалів перед божествами, фестивалів та свят, управлінні власністю та ресурсами в храмі. Цариця традиційно зображувалася більшою за розміром, одягненою у свої регалії, тримаючи символи влади. Це був головний убір з уреем або грифом зверху, часто з розкритими крилами. Згодом, у Новому царстві, саме високий статус цариці в релігійній сфері, яка почала особливо активно поєднуватися з політичним життям, дозволив отримати жінкам дійсно непохитні позиції в керуванні державою. Тому, дослідивши усі вищеперераховані аспекти, ми можемо підтвердити факт залежності політичного, релігійного та суспільного статусу цариць від ролі жінки в міфології та релігії Стародавнього Єгипту. Займання царицями керівних посад у державі вирізняє єгипетську цивілізацію з усієї історії Стародавнього світу.

Ключові слова: Релігія Стародавнього Єгипту, культ Хатхор, міфологія, єгипетське жрецьтво, цариця.

Проблема гендерного питання, становища жінки в релігійному, суспільному та політичному житті залишається популярною та дискусійною темою в історичній науці. У Стародавньому Єгипті цариці мали високий статус у суспільстві та могли обіймати найвищі державні посади, відіграючи помітну роль у релігійних культах також. Період Нового царства – це апогей зростання статусу та впливу цариць як в релігійній, так і в політичній системах держави. Причини цього ми можемо знайти в основних концепціях міфології та релігії Стародавнього Єгипту. В українській історіографії таке дослідження проводиться вперше. Оскільки українська наукова література з досліджуваної теми відсутня, основна увага приділяється іноземній. Перш за все, варто виділити ті праці, що стосуються загальної історії Стародавнього Єгипту: Margaret Bunson "Encyclopedia of Ancient Egypt" (2002), Ian Shaw "The Oxford History of Ancient Egypt" (2000) та Rosalie and Antony E. David "A biographical dictionary of Ancient Egypt" (2003). Важливою є наукова література, що висвітлює зв'язок цариць та релігії: Carolyn Graves-Brown "Dancing For Hathor Women in Ancient Egypt" (2010), Joyce Tyldesley "Chronicle of the Queens of Egypt: From Early Dynastic Times to the Death of Cleopatra" (2006), Gay Robins "Women in Ancient Egypt" (1993), Stephen Quirke "Ancient Egyptian Religion" (2000), Emily Teeter "Religion and Ritual in Ancient Egypt" (2012) та Danielle Basson "The Goddess Hathor and the Women of Ancient Egypt" (2012). Предметом аналізу є епіграфічні джерела, культові архітектурні пам'ятки, зокрема храми богині Хатхор, давньоєгипетська література тощо. Метою дослідження є висвітлення особливостей жрецької ролі цариць та формування нового релігійного статусу жінки до періоду Нового царства (1550–1069 рр. до Р.Х.). Визначено такі завдання: висвітлити основні характерні особливості інституту жіночого жрецьтва в Стародавньому Єгипті, проаналізувати вплив культу богині Хатхор на зображення єгипетських цариць в ідеології та міфології, дослідити епіграфічні джерела, що містять свідчення про практику служіння цариць у храмах та їх релігійні

функції. Було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Перш за все, це методи джерельної критики, текстологічного аналізу, індукції та дедукції, аналізу та синтезу для адекватного розуміння змісту писемних та археологічних джерел. Також здійснено переклад українською мовою єгипетських епіграфічних джерел. Метод порівняння дозволив залучити гіпотези та джерела попередніх та наступних єгипетських епох для кращого розуміння та орієнтування у темі дослідження.

Релігія була невід'ємною та надзвичайно важливою частиною стародавнього єгипетського суспільства. Така тенденція проявлялася у впливі на всі сфери життя, та у визначенні служіння культу того чи іншого божества вищою метою. Саме єгипетська міфологія згодом стала основою релігії. Чільне місце у віруванні займає концепція Маат. Ця богиня була уособленням істини, справедливості та покликана зберігати божественний порядок. Дотримуючись вчення цього культу, єгиптяни очікували умиротворення та позбавляли себе від хаосу, постаючи цим самим проти богині хаосу Ісфет [1, р. 60–61]. Добре відомо, що одними із головних в релігії Стародавнього Єгипту є ідеї переродження, протиставлення життя та смерті. Ключовими положеннями релігії пояснювалися і більш звичні природні явища, такі як схід та захід сонця, розлив Нілу, посуха тощо. Важливо зазначити, що смерть у підсвідомості стародавніх єгиптян ніколи не була "кінцевою точкою шляху", вона радше символізувала перехід у потойбічний світ та продовження вже там свого шляху, у кращому його прояві [15, р. 31–32]. Значущість релігії підтверджує і той факт, що у Стародавньому Єгипті не існувало кодифікованих законів, що суворо б контролювали порядок та дотримання норм поведінки. Усі моральні та правові принципи були закріплені саме в релігії, концепціям якої люди беззаперечно слідували.

Відповідно до легенди, коли Сет вбив свого брата Осіріса, щоб захопити трон, саме Ісіда змогла згодом стабілізувати ситуацію. Вона, перетворившись на птаха, знайшла тіло свого чоловіка Осіріса у водах Нілу та

повернула до Єгипту. У них народився син Гор, який потім мав перейняти владу. Ця легенда вдало передає образ цариці та її роль у суспільстві. Перш за все, однією з головних завдань жінки було народження спадкоємця та піклування про нього до його сходження на трон. Також саме жінка стає міцною та надійною підтримкою царя в його справах. У разі потреби цариця мусила стати регентом та забезпечити збереження династії при владі. Богиня Ісіда належить до Еннеади, Великої дев'ятки єгипетських богів третього покоління. Відповідно до вірувань, вона також є матір'ю кожного єгипетського правителя [10, р. 150–152]. Протягом Нового царства (1550–1069 рр. до Р.Х.) Ісиду часто зображували на сонячній барці разом із богом Ра. Так, через її зв'язок з водою, розливом Нілу, жнивими, підкреслювалася її роль як богині родючості. Певної міри Ісиду часто ототожнювали з іншою богинею – Хатхор. Загалом, Стародавній Єгипет завжди був досить "набожною" цивілізацією. Фараон вважався найбільш наближеним до божества та був його втіленням на землі. Фізично для царя було неможливо піклуватися про щоденні ритуали, керувати державними справами та відвідувати храми в різних частинах Верхнього та Нижнього Єгипту. Тому певні обов'язки було делеговано до ієрархічно складної релігійної системи. В "Історії" Геродота ми знаходимо його бачення того, як працювала ця система:

"Жінка не може служити у храмі, ні культу богині, ні культу бога. Проте чоловік може бути жерцем обох".

Відповідно до цих слів, усіма релігійними справами керували чоловіки. І у такому патріархальному суспільстві це не мало б викликати запитань. Проте служіння богам було спільною справою, незалежно від гендеру [16, р. 15–18], чому є підтвердження в численних зображеннях на стінах храмів. Дійсно, роль жінки в релігійному аспекті життя Стародавнього Єгипту залишається недооціненою. Ця тема потребує додаткових досліджень та дискусій.

У кожній релігії, навіть політеїстичній, є головне божество, або група, що диктує принципи та концепції норм життя суспільства. У Стародавньому Єгипті однією з таких божеств була богиня Хатхор. Вона виступала покровителькою жіночності, родючості, материнства, музики, танців тощо. Іноді її порівнюють з богинею грецького пантеону – Афродітою [8, р. 166–168]. Так склалося, що суспільство Стародавнього Єгипту досить тісно підтримувало зв'язок з божествами протягом усього життя. Богам щоденно молилися, просили поради, приносили дарунки, проводили ритуали і тощо. Про це свідчать численні храми, культові центри, що розташовувалися на території Верхнього та Нижнього Єгипту. Щоб прослідкувати вплив культу Хатхор, зокрема, на становище жінки в релігійній сфері, варто спочатку проаналізувати міфологічну складову цього питання та дати основну характеристику.

У єгипетській міфології Хатхор зображується як жінка із сонячним диском, розміщеним між рогами на голові. В єгиптології сьогодні існує декілька теорій та варіантів походження богині. Перша відносить появу Хатхор ще у Додинастичний період (5300–3000 рр. до Р.Х.), що пов'язують із зображенням богині в образі корови [10, р. 125]. Фігури цієї тварини знаходять саме на артефактах Додинастичного та Ранньодинастичного (3000–2686 рр. до Р.Х.) періодів. Прикладом цього, зокрема, може послугувати палета фараона Нармера (CG 14716), і династії. Пов'язують Хатхор і з ранньодинастичною богинею Бат [9, р. 61–65]. В іконографії богині Хатхор чітко простежується також зв'язок з міфологічними концепціями

сонця та богом Ра. Нам відомо, що Хатхор є дружиною або матір'ю Гора, з чим пов'язано і її ім'я *Hwt-Hr* – "будинок Гора". Така невизначена позиція щодо її родинних зв'язків пояснюється існуванням різних уявлень щодо бога Гора, наприклад, син та правитель. Роль та функції богині Хатхор відображенні у міфі, що також пов'язують з Ісидою. Іноді бачення її статусу може бути навіть діаметрально протилежним. Хоча надзвичайно важливо сприймати це як одне ціле, не роз'єднуючи ці міфологічні описи та функції, та не протиставляти одне одному. Як вже зазначалося вище, богиня Хатхор тісно пов'язана з ідеями бога Ра [5, р. 43]. Проте місце жінки в цих відносинах чітко не з'ясоване. Беззаперечним залишається те, що концепція "мандрування" сонячного диска по небу, що символізує життєвий цикл, знаходить відображення як у культі Хатхор, так і в Ра. Після вбивства Осіріса Сетом, саме жінка, Ісіда, приходить на допомогу Єгипту, щоб зібрати розкидані частини тіла свого чоловіка та повернути його до життя. Вже з часів Давнього царства ми зустрічаємо випадки ототожнення богинь Ісиди із Хатхор.

Повертаючись до зовнішнього вигляду та зображення богині Хатхор, варто відзначити певний символізм. Так, її зв'язок із коровою та зображення в позиції з піднятими та зігнутими двома руками часто трактують як уособлення жіночності, материнства, родючості тощо [18, р. 244–245]. Хатхор майже завжди присутня у святкових сценах, що супроводжуються танцями та грою на музичних інструментах. Подібні свідчення ми знаходимо на стінах храму Едфу. Він є найбільшим храмом у Дендері, що присвячений божествам Гор та Хатхор. Зокрема, саме він часто був осередком фестивалів: *"боги грають для неї на сестрі, богині танцюють для неї, щоб розвіяти її поганий настрій"* [5, р. 48].

Родючість та сексуальна функція богині Хатхор підкреслені у пам'ятці Середнього царства – "Казка про пастуха". Відповідно до цієї історії, жінка спочатку постала як волохате чудовисько, що налякало пастуха, а наступного дня як спокуслива оголена жінка. Серед єгиптологів існує декілька версій щодо можливих причин такого перевтілення. Часто молилися Хатхор та проводили перед нею ритуали вагітні жінки, оскільки у Стародавньому Єгипті пологи були небезпечними та могли завершуватися досить трагічно. У будинках споруджували невеликі святилища. Це дозволяло, за необхідності, мати змогу звернутися до божества, не відвідуючи храм. День середньостатистичного єгиптянина у Стародавньому Єгипті починався з очищення статуї богині Хатхор, далі їй приносилися їжа та дари, а після проведення ритуалів святилище потрібно було обов'язково привести до початкового охайного вигляду. Тут важливо зазначити, що для вирішення "особистих проблем" можна було помолитися декільком богам. Зазвичай, це були Амон, Птах, Тот та Хатхор. Зображення останньої часто присутні на різноманітних побутових предметах та в оздобленні царських гробниць [11, р. 179–180]. Також Хатхор як покровителька святкування символізувала зв'язок між земним та потойбічним, що зображувалося на стінах гробниць або на самому саркофазі померлого як сцени танців, веселощів тощо.

Якщо говорити про особливості зображення богині Хатхор у мистецтві, варто виділити три основних форми еволюції її представлення та бачення образу жінки. Основна форма – це зображення корови [10, р. 125]. Така корова, також відома як богиня Хесат, символізувала родючість, материнство, піклування про інших тощо. У зображенні нічного неба Чумацький Шлях як

"пиво Хесат", тобто молоко, отримав зв'язок саме із культом Хатхор. Це пояснює ще один аспект її буття як богині неба. Мехет-Верет була символом щорічного розливу Нілу та принесенням нового життя у долину. Водночас такий потоп та поява богині Хатхор в житті єгиптян можуть бути пов'язані з катастрофою, руйнуванням та знищенням усього живого, що виокремлює тісний зв'язок із богинею Сехмет. В архітектурі, на вершинах колон у храмах, часто зображали квітку лотоса, що символізувала родючість. Саме з такою характеристикою пов'язують появу, замість лотоса, голови Хатхор задля оздоблення споруд. Це вкотре підкреслює шанобливе ставлення та возвеличення цієї богині у давньоєгипетському суспільстві. Між рогами на голові богині Хатхор також можна зустріти сонячний золотий диск, що безпосередньо підкреслює її зв'язок із сонячним божеством.

Також богиню Хатхор зображують з короною, що має подвійне перо, та уреем. Це, певним чином, акцентує вплив на політичний аспект влади та особливий зв'язок із царем. Таке сприйняття забезпечувало шану не лише як богині, але й як співправительки Верхнього та Нижнього Єгипту. Саме це використовували царі у своїй ідеології. Богиня Хатхор постає в особливій перуці та з намистом менат. Значна роль у релігійних ритуалах підкреслювалася зображенням систри у руці. Досить цікавим є ритуал "п'яти дарів" Хатхор, що здобув особливу популярність у Новому царстві. Відповідно до нього, людина повинна була назвати п'ять речей, за які вона вдячна у своєму житті. Це допомагало населенню стримувати себе від заздрощів та поганих вчинків [3, р. 58].

Культ Хатхор та зображення богині стало символом та одним із канонів царської влади. З часів Середнього царства (2055–1650 рр. до Р.Х.) богиня сприймалася на рівні з Ра. Під час правління Хатшепсут (1479–1458 рр. до Р.Х.) культ Хатхор вдало використовувався для легітимізації влади жінки-фараона. Також було збудовано декілька храмів. У поминальному храмі Дейр ель-Бахрі окреме місце відведено для каплиці як місця поклоніння богині. Хатхор присвячена найбільша кількість храмів, ніж будь-якій іншій богині у Стародавньому Єгипті. Зокрема, важливим центром поклоніння її культу у Давньому царстві (2686–2160 рр. до Р.Х.) було місто Мемфіс. Також існували важливі релігійні осередки у містах Ком ель-Хісн та Таррана. На початку Середнього царства, фараон Ментухотеп II (2055–2004 рр. до Р.Х.) заснував новий культовий осередок у Дейр ель-Бахрі. Інший храм культу Хатхор у місті Дендера є одним із найстаріших та датується правлінням четвертої династії (2613–2494 рр. до Р.Х.). Варто згадати і про храмовий комплекс в Серабіт ель-Хадіме, де Хатхор представлена як покровителька гірничої справи. Оскільки більша частина Нубії в Новому царстві була приєднана до Єгипту, культ Хатхор було побудовано декілька храмів і там. Зокрема, це храми в Фарасі та Міргіссі. Загалом, основи такої шани та поваги до жінки закріплені у єгипетській міфології. Жінка була однією зі складових тріади: чоловік, жінка, дитина. Остання була надзвичайно важливою для подальшого продовження правління чинної династії. І цариця, якою у міфології була Хатхор, виконувала роль як "Дружини царя", так і "Матері царя". Хатхор була дружиною Гора, а фараон був втіленням бога Гора на землі.

Головним завданням жрецтва було служіння божествам. Переважно воно стосувалося конкретних богів та храмів. Давньоєгипетська мова не дає чіткого визначення поняття "жрець". Проте зберігається розуміння присутності чіткої різноманітності за цим терміном. У творах філософа Херемона Александрійського ми

знаходимо детальний опис ієрархії системи жрецтва. До неї було віднесено головних жерців, окремо виділено і тих, хто відповідав за священний одяг, носіїв вівтаря, писців, музикантів, що співали гімни тощо. Відомо і про існування невеликих груп, *sAw*, що епізодично служили у храмах певний час протягом року [13, р. 77–84].

Беззаперечним є той факт, що жінки в Стародавньому Єгипті мали найбільше свободи серед інших цивілізацій Стародавнього світу. Сюди варто віднести право на приватну власність, розлучення, самостійну участь у судових процесах, право на спадок тощо. Проте найбільш вагомою та помітною була участь жінки саме в релігійному житті. Як вже стало зрозуміло з попередніх абзаців, жіноче жрецтво здобуло особливу популярність з розвитком культу богині Хатхор. На відміну від інших культів, у культі Хатхор жрецтво зазвичай представляли саме жінки. Жінки переважно служили у храмах, збудованих на честь богинь, а чоловіки – богам. Вперше про жриць ми отримуємо інформацію з часів Давнього царства. Жриці Хатхор носили також титул "Слуга бога", *Hmt nTr*, з фемінітивним закінченням – *tt* [8, р. 25–26]. Ці жінки зазвичай мали знатне походження та не очікували якогось збагачення від такого служіння божеству, оскільки платили їм небагато. Крім більш знатних представниць цієї верстви суспільства, варто згадати і про звичайних жінок, що служили у храмах. Вони здебільшого допомагали у проведенні ритуалів і слідували за порядком у храмі. Але усе, незалежно від гендеру, жрецтво носило титул *Hmt nTr*. Тому різниці між жрецтвом жіночої та чоловічої статі та їх функціями не існувало [7, р. 26–28]. Саме у храмах жінки мали можливість отримати найбільш наближені до чоловіка статус та роль у суспільстві. Якщо цариці могли усадкувати релігійні титули, то звичайні жінки отримували їх лише шляхом важкої праці та відданості релігійному культу.

Єгиптяни не сприймали жрецтво як суто релігійну структуру. Тому для нього було характерне таке адміністративне явище як титули. У жрецтві та храмовому служінні існувало загалом декілька жіночих титулів. Найбільш розповсюдженим був вже згаданий титул *Hmt nTr*, у фемінізованій його формі. Саме він був найбільш вживаним жіночим титулом у Давньому та Середньому царствах, особливо у служінні культу Хатхор. Хоча не слід забувати і про культ богині Нейт. Проте завжди є винятки. Наступні титули безпосередньо пов'язані з проведеннями ритуалів і служінню у храмах лише жінок: *Smyt* – танцівниці, *Hsy* – співачки, та *sxmyt* – гравці на сестрі та музикантки. Вони не були жрицями та не проводили ритуалів. Проте забезпечували музичний супровід, що було важливим елементом у служінні релігійному культу [6, р. 222]. У Новому царстві ми отримуємо нові, більш потужні, релігійні ролі для жінок – "Дружина бога Амона" *Hmt nTr n lmn* та "Божественна шанувальниця Амона" *dwAt nTr n lmn*. Особливої могутності вони досягають у Третій перехідний період (1077–664 рр. до Р.Х.).

Як вже зазначалося вище, жіноче жрецтво у культі бога-чоловіка було досить рідкісним явищем. Відомо, що цариця Мересанх III, IV династія, була жрицею культу бога Тота, бога мудрості [2, р. 24]. Також в VI династії були приклади жіночого жрецтва для божеств Міна та Птаха. Цариці також виконували священні обов'язки та займали найвпливовіші посади у храмах. Вони брали участь у святкуваннях, релігійних процесах, та ставали зразком для наслідування [12, р. 151]. Зазвичай цариці, як головні жриці, були зобов'язані проводити ритуали та церемонії, що раніше було дозволено лише жерцям. Жерці, переважно, ді-

лилися на дві групи: *Hm nTr* "слуга бога" та *wab* "чистий" (жрець). Основні функції та обов'язки жерців полягали у проведенні щоденних храмових ритуалів перед божествами, фестивалів та свят, управлінні власністю та ресурсами храму.

Першою відомою нам царицею-жрицею була Нейтхотеп, дружина Нармена та мати Хор-Аха, I династія (3000–2890 рр. до Р.Х.). У перекладі її ім'я *nt-Htp* означає "Нейт задоволена". Для цього періоду є характерною присутність згадки богині Нейт в іменах представниць панівних родин. Цілком ймовірно, що цариця служила культі цієї богині. Так шлюб із принцесою Нижнього Єгипту, яка мала зв'язок з божеством, був політично вигідний для фараона Верхнього Єгипту. Також Нейтхотеп була володаркою титулів "Дружина царя" (*Hmt nsw*), "Мати царя" (*mwt nsw*), "Дружина двох богинь" (*smAyt nbty*) та "Наймогутніша серед жінок" (*khnty wat*) [17, р. 26–28]. Згадка богині Нейт присутня і в імені дружини фараона Джера, цариці Хернейт (*Hr Nj.t*), що означає "вигляд (зовнішність) Нейт".

Наступна цариця – Мернейт, *Mj.t Nj.t* – "улюблениця богині Нейт", стала першою задокументованою жінкою-правителькою, регентом у Стародавньому Єгипті, що правила самостійно. Відомо, що Мернейт була дружиною фараона Джейта, та матір'ю Дена. За час свого регентства жінка обмежила повноваження придворних чиновників. Титули: "Мати царя" (*mwt nsw*), "Наймогутніша серед жінок" (*khnty wat*) та ін. Почала правити після смерті чоловіка Джейта, за малолітнього сина Дена, який згодом вшанує пам'ять матері та побудує два поминальних храми в Абідосі та Саккарі на її честь. Ім'я Мернейт присутнє у списку царів на Палермському камені, що містить імена єгипетських правителів з I по V династії. Цариця служила божественному культу, та як регент мусила поєднувати свою релігійну роль із царською. Хетепхерес I, дружина-сестра Снофру та мати Хеопса, IV династія (2613–2494 рр. до Р.Х.), володіла титулами: "Мати царя Двох Земель" (*mwt nswt bity*), "Супровід Гора" (*kht-Hrw*), "Донька бога, його тіла" (*sAt nTr nt kht.f*). Як ми бачимо, після III династії у жіночій релігійній титулатурі все частіше згадується бог Гор. Хетепхерес II була однією із довгожителок IV династії, прожила понад 100 років. Донька Хеопса, дружина-сестра Джедефра. Була володаркою численних титулів, понад 50 [4, р. 50]. Хетепхерес II була жрицею бога Тота та проповідником фараона Хеопса. До цього цариця служила в поховальному культі попереднього фараона, свого чоловіка Джедефра. На стінах її гробниці (G 7000X) збереглися дані про шлях цариці до потойбічного життя, "сонячні" човни, поховальна література тощо. Це дозволяло Хетепхерес II розділити божественний статус, незалежно від того став її син фараоном чи ні.

У цей період цариці не мали політичної рівності з чоловіками, але вже активно використовували релігійні культи для підвищення свого божественного статусу. Тому першими жрицями були саме представниці царської сім'ї. Вони спочатку служили ряду божеств – Хатхор, Нейт, Упуаут, Тот тощо. Цариця Мересанкх, мати Хафре, була жрицею культу бога Тота. Археологічні пам'ятки є джерелом, що найбільш повно зображує роль цариць в релігійному житті Стародавнього Єгипту. Статуї найчастіше були культовими предметами. У Давньому царстві людей зображували надто ідеалізовано та у хорошій атлетичній фізичній формі. З'являється новий стиль царської скульптури: фараон сидить, а маленька фігурка цариці представлена поруч біля

його ніг. Але подібна традиція зображення швидко відійшла від царської скульптури та перейшла до приватної.

Хенткаус, дружина фараона Усеркафа, V династія (2494–2345 рр. до Р.Х.). Вона була володаркою унікального титулу, вказаного при вході у її гробницю (LG100), "Мати Двох царів Верхнього та Нижнього Єгипту" (*mwt nswy bity*). Також цариця зображена сидячи на троні, з фалшивою борідкою, уреем на голові та тримає своєї палички. Вона була регентом при одному, або навіть двох синах. Джерелом, що зберегло свідчення про регентство Хенткаус I, є папірус Весткар. Важливою є представлена історія божественного походження цариці [17, р. 52–54]. Подібне згодом зробить Хатшепсут. Цариця Хенткаус була жрицею культу Хатхор. Починаючи з цього періоду, цариці стають втіленням богині Хатхор на землі, що істотно підвищує їх релігійний статус протягом наступних століть. Цариця Мересанк IV, дружина фараона Менкаухора, V династія, володіла унікальними титулами: "Та, що бачить Гора та Сета", "Жриця Тота", "Служниця Гора" та "Супутниця Гора". На прикладі цариці Мересанк IV ми бачимо як зростає популярність релігійних титулів, що вказують практику виконання царицями обов'язків верховних жриць.

Типовим зображенням дітей для класичного мистецтва Давнього царства є статуя цариці Анххнеснепі II та її сина Пепі II, фараона VI династії (2278–2184 рр. до Р.Х.). Майбутній правитель сидить на колінах своєї матері. Таке зображення можна ототожнити з образом богині Ісиди та її сина Гора. За текстами на статуйі ми отримуємо свідчення про те, що Анххнеснепі II мала титул "Донька бога" *sAt-nTr* та "Супутниця Гора" *smrt-hrw*. Також на її голові одягнена тристороння перука, що прикрашена грифом. Анххнеснепі II була донькою першого візиря-жінки – Небет.

У Першому перехідному періоді (2250–2050 рр. до Р.Х.) варто згадати про царицю Кавіт, дружину фараона XI династії Ментухотепа II. Але особливо цікавим для нас є один із її титулів – "жриця Хатхор" *Hm.t-nTr Hwt-Hrw*. Як і в Давньому царстві саме цариці залишаються головними жрицями культу Хатхор. Найбільш популярними стають культи, що пов'язані з родючістю та процвітанням Стародавнього Єгипту. Цариця Нефрусобек (1777–1773 рр. до Р.Х.) правила після смерті Аменемхета IV. Жінку згадано на стінах одного із храмів, де вона проводить ритуали перед богинею родючості Рененутет, яка має голову змії. Центр її культу розташований у Мединет-Маді. Цариця була першою з панівної родини, кого зобразили в процесі струшування сistr під час релігійного ритуалу [17, р. 75]. Цариця Яххотеп I, дружина Секененре Таа II, мати Камоса та Яхмоса I (1550–1525 рр. до Р.Х.). Вже з юних літ мала високий статус у суспільстві та активно допомагала своєму чоловікові у веденні державних справ. Зокрема, опікувалася храмами у Фівах та проводила активну соціально-культурну політику, що підтримувала добробут на єгипетських землях. Для нас є цікавим ім'я цариці – *JaH-Htp(.w)*. Фактично, це перша згадка Яха, божества Місяця, в імені цариці. Це здобуде особливу популярність саме під час правління Яхмоса I. Згодом подібне явище ми побачимо за Тутмосидів, коли культ бога Тота, вже окремо від Ях-Тот, отримає значний вплив.

Відомо, що Яхмос I (1550–1525 рр. до Р.Х.), за традицією, одружився з двома своїми сестрами – Яхмес-Небта та Яхмес-Нефтерті (1562–1495 рр. до Р.Х.). Яхмес-Нефтерті була першою царицею, що мала такий високий статус та положення у суспільстві на початку Нового царства [12, р. 43]. Цариця отримує посаду Другого пророка Амона: "Обов'язки Другого про-

рока Амона належать Дружині бога, Великій дружині царя, об'єднану з білою короною, Яхмес-Нефертарі". Вона стала першою жінкою, що отримала титул "Дружина бога Амона" *Hmt nTr n Imn* [17, р. 88]. Згодом цей титул стане потужним атрибутом, що надаватиме значний політичний вплив та допомагатиме у процесі легітимізації влади. Також Яхмес-Нефертарі, як Другий пророк Амона, реформувала релігійну систему: створила новий прошарок знатних жінок, що отримав назву "Божественні жриці Карнаку" [4, р. 17], започаткувала ранг "Шанувальниці бога Амона" *dwAt nTr n Imn*. Відбулося надання особливої ролі в культі Амона матері та дружини царя тощо. Це свідчить про формування політично-релігійного зв'язку між "Дружиною царя" та жрецтвом Амона. З підвищенням статусу жінки у Новому царстві, зростає і популярність культу Хатхор.

Таким чином, у період Давнього царства все частіше спостерігається отождествлення цариць з богинями. Отримавши свідчення щодо особливостей культу Хатхор та іконографії, ми можемо чітко визначити її роль в Стародавньому Єгипті. Ми бачимо, що зображення Хатхор в єгипетській міфології є змінним, та не має чітко визначеного трактування. Ймовірно це вкотре підкреслює природу жінки та різноманітність її ролей у житті. Однією із таких було жрецтво у храмах. Цариці брали участь у проведенні культових ритуалів, фестивалів та процесіях. Про це також свідчить активне зростання використання жіночих релігійних титулів: "Супутниця Гора", "Донька бога", "Та, що бачить Гора та Сета", "Жриця Тота" та ін. Це дає підстави стверджувати, що саме царицям належали основні сакральні функції, що значно підвищувало їх статус та положення у суспільстві. Перед початком Нового царства, цариці отримують унікальний релігійний статус верховних жриць, що стає міцним фундаментом для значного розвитку політичного впливу цариць у Новому царстві (напр. жінки-правительки Хатшепсут, Нефертіті, Таусерт).

Список використаних джерел

1. Assmann, J. (1989). *State and Religion in the New Kingdom*. New Haven, CT: Yale University.
2. Blackman, A. M. (1921). *On the Position of Women in the Ancient Egyptian Hierarchy*. London: Journal of Egyptian Archaeology.
3. Bleeker, C. J. (1973). *Hathor and Thoth: Two Key Figures of the ancient Egyptian Religion*. Leiden: E. J. Brill.
4. Bunson, M. R. (2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts on File, Inc.
5. Darnell, J. C. (1997). *The Apotropaic Goddess in the Eye*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
6. Gillam, R. A. (1995). *Priestesses of Hathor: Their Function, Decline and Disappearance*. Cairo: Journal of the American Research Center in Egypt.
7. Gosline, S. L. (1996). *Female Priests: A Sacerdotal Precedent from Ancient Egypt*. Journal of Feminist Studies in Religion, Bloomington: Indiana University Press.

N. Bondarenko, Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE RELIGIOUS ROLE OF THE EGYPTIAN QUEEN AS HIGH PRIESTESS. CULT OF HATHOR

In this article, the author analyzes the features of the service of Egyptian queens in the temples of Ancient Egypt. Religion in Ancient Egypt was a unique phenomenon that was significantly different from the modern understanding of the role of religion and the church in society. The temples served as a home for the god, where the king and the priesthood ensured the preservation of Maat on earth. The queens became the earthly embodiment of the goddess Mut. The degree of involvement in the process of serving the gods of the queens is also unique. In fact, the foundations of all the freedoms and rights of Egyptian women are laid in mythology, where Isis is perceived as equal to her husband Osiris. However, the fact that serving a certain religious cult was almost the only possibility to be realized in Egyptian society for women. In particular, one of the most influential is the cult of the goddess Hathor. This cult became a symbol and one of the canons of royal power. Hathor has the largest number of temples dedicated to any other goddess in Ancient Egypt. Unlike other cults, in the cult of Hathor the priesthood was usually represented by women. The main functions and responsibilities of the priestesses were to perform daily temple rituals for the deities, festivals and holidays, and to manage the property and resources of the temple. The queen was traditionally depicted larger, dressed in full royal regalia, holding symbols of power. It was a headdress with a uraeus or vulture, with its two wings hanging from both sides of the head. Later, in the New Kingdom, it was the high status of the queen in the religious sphere, which began to be especially actively combined with political life, that allowed women to gain truly unshakable positions in the management of the state. Therefore, after closer examination of all the above-mentioned aspects reveals that we can confirm the interdependence of political, religious and social status of queens. This statement is also reflected in the mythology and religion of Ancient Egypt. The occupation of queens in leading positions in the state distinguishes the Egyptian civilization from the entire history of the ancient world.

Keywords: Ancient Egyptian religion, Hathor cult, mythology, Egyptian priesthood, queen.

8. Graves-Brown, C. (2010). *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. New York: Continuum.
9. Hart, G. (2005). *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. New York: Routledge.
10. Pinch, G. (2002). *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
11. Pinch, G. (1993). *Votive Offerings to Hathor*. Oxford: Griffith Institute.
12. Robins, G. (1993). *Women in Ancient Egypt*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
13. Roth, A. (1991). *Egyptian Phyles in the Old Kingdom: The Evolution of a System of Social Organization*. Chicago: The Oriental Institute of the University.
14. Shaw, I. (2003). *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
15. Taylor, John H. (2001). *Death and the afterlife in ancient Egypt*. London: British Museum Press.
16. Teeter, E. (2011). *Religion and Ritual in Ancient Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the Queens of Egypt: From Early Dynastic Times to the Death of Cleopatra*. London: Thames & Hudson.
18. Wilkinson, R. H. (2003). *The Complete Gods and Goddesses of ancient Egypt*. London: Thames & Hudson Ltd.

References

1. Assmann, J. (1989). *State and Religion in the New Kingdom*. New Haven, CT: Yale University.
2. Blackman, A. M. (1921). *On the Position of Women in the Ancient Egyptian Hierarchy*. London: Journal of Egyptian Archaeology.
3. Bleeker, C. J. (1973). *Hathor and Thoth: Two Key Figures of the ancient Egyptian Religion*. Leiden: E. J. Brill.
4. Bunson, M. R. (2002). *Encyclopedia of Ancient Egypt*. New York: Facts on File, Inc.
5. Darnell, J. C. (1997). *The Apotropaic Goddess in the Eye*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
6. Gillam, R. A. (1995). *Priestesses of Hathor: Their Function, Decline and Disappearance*. Cairo: Journal of the American Research Center in Egypt.
7. Gosline, S. L. (1996). *Female Priests: A Sacerdotal Precedent from Ancient Egypt*. Journal of Feminist Studies in Religion, Bloomington: Indiana University Press.
8. Graves-Brown, C. (2010). *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. New York: Continuum.
9. Hart, G. (2005). *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. New York: Routledge.
10. Pinch, G. (2002). *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
11. Pinch, G. (1993). *Votive Offerings to Hathor*. Oxford: Griffith Institute.
12. Robins, G. (1993). *Women in Ancient Egypt*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
13. Roth, A. (1991). *Egyptian Phyles in the Old Kingdom: The Evolution of a System of Social Organization*. Chicago: The Oriental Institute of the University.
14. Shaw, I. (2003). *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
15. Taylor, John H. (2001). *Death and the afterlife in ancient Egypt*. London: British Museum Press.
16. Teeter, E. (2011). *Religion and Ritual in Ancient Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the Queens of Egypt: From Early Dynastic Times to the Death of Cleopatra*. London: Thames & Hudson.
18. Wilkinson, R. H. (2003). *The Complete Gods and Goddesses of ancient Egypt*. London: Thames & Hudson Ltd.

Надійшла до редколегії 23.12.22